

УДК 336.14:352(4) DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019\(103\)09](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019(103)09)

КАНЕВА Тетяна к. е. н., доцент кафедри фінансів, декан факультету фінансів та банківської справи Київського національного торговельно-економічного університету
E-mail: kaneva_tatjana@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3302-9593 вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ДРЕПІН Антон аспірант кафедри фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
E-mail: antdrepin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7000-1274 вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Систематизовано та узагальнено досвід формування місцевих бюджетів у країнах Європи із розвиненими та трансформаційними економіками. Досліджено стан децентралізації їх бюджетних систем за видатками і доходами з огляду на досягнутий рівень економічного розвитку. Охарактеризовано роль інноваційних фінансових практик, зокрема формування бюджетів участі і програмно-цільового методу на рівні адміністративно-територіальних одиниць.

Ключові слова: місцеві бюджети, бюджетна децентралізація, податкові надходження, методи планування бюджету, бюджет участі.

Канева Т., Дрепін А. Европейский опыт формирования местных бюджетов. Систематизирован и обобщен опыт формирования местных бюджетов в странах Европы с развитыми и трансформационными экономиками. Исследовано состояние децентрализации их бюджетных систем по расходам и доходам, учитывая достигнутый уровень экономического развития. Охарактеризована роль инновационных финансовых практик, в частности формирования бюджетов участия и программно-целевого метода на уровне административно-территориальных единиц.

Ключевые слова: местные бюджеты, бюджетная децентрализация, налоговые поступления, методы планирования бюджета, бюджет участия.

Постановка проблеми. У контексті вдосконалення вітчизняної бюджетної системи доцільними видаються систематизація, аналіз та адаптація зарубіжного досвіду щодо механізмів підвищення ефективності функціонування місцевих бюджетів та забезпечення на цій основі стійкого ендогенного економічного зростання. Особливої уваги заслуговують процеси бюджетної децентралізації з огляду на багаторічний досвід її реалізації в європейських країнах. Масштаб та характер перерозподілу через бюджетну систему валового внутрішнього продукту в частині співвідношення повноважень центральних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування є наслідком розвитку системи державних фінансів.

Спільною характеристикою еволюції бюджетних відносин більшості країн світу у другій половині ХХ ст. стало посилення фінансової автономії територіальних громад. Однак держави зі збіговою часткою доходів і видатків місцевих бюджетів у ВВП можуть принципово різнитися за темпами економічного розвитку та рівнями добробуту. Не лише обсяг повноважень, закріплених за рівнем місцевих бюджетів, а й якість інституційного забезпечення ресурсорозподільних процесів впливають на результат суспільного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування місцевих бюджетів у розвинених країнах досліджували Т. Баскаран, І. Диновська, С. Дж. Кереола, Р. Доуенс, Д. Моретті, М. Свідронова, І. Емерлінг, О. Йонсен, П. Капланова, Г. Каррас, Д. Фурсері, Х. Уоллманн, А. Копанська [1–10]. Можливості адаптації зарубіжного досвіду щодо формування місцевих бюджетів у контексті децентралізації вивчали вітчизняні автори, зокрема: В. Дем'янишин, Л. Лисяк, І. Луніна, А. Мазаракі, І. Чугунов [11–15]. Мінливість економічного середовища обумовлює необхідність подальших досліджень та узагальнення зарубіжного досвіду формування місцевих бюджетів.

Метою статті є систематизація підходів до формування місцевих бюджетів у європейських країнах, враховуючи особливості соціально-економічного розвитку та конфігурацію моделі міжбюджетних відносин.

Матеріали та методи. Теоретико-методологічну базу роботи становлять наукові праці вчених України та зарубіжжя з обраної проблематики. Її комплексний характер зумовив необхідність застосування специфічних і загальнонаукових методів, зокрема: системного підходу, компаративного та статистичного аналізу, синтезу, узагальнення та систематизації, наукової абстракції.

Результати дослідження. Роль та значення місцевих бюджетів у національній фінансовій системі є предметом спеціального вивчення з середини 1950-х років, про що свідчить доробок Дж. Б'юкенена, Г. Таллока, Р. Масгрейва, А. Пікока, У. Оутса, Ч. Тібу [16–21] та інших теоретиків. У сучасному західному науковому дискурсі сформовано широкий спектр оцінок бюджетної децентралізації від апологетичних до помірно критичних. Визначено, що характер і сила її впливу на економічне зростання залежить від вихідного рівня розвитку країни на момент прийняття рішення щодо відповідних процесів, а також інституційної матриці публічних фінансів, щільності комунікації владних органів із громадськістю, досягнення консенсусу стосовно параметрів фіскального середовища.

У неокласичній моделі Солоу–Свана (*Solow–Swan model*) бюджетна автономія регіонів розглядається як значимий чинник, що детермінує технологічний коефіцієнт, асоційований з певним способом забезпечення стійкого довгострокового економічного зростання [22–23]. З початку 1970-х років американський дослідник У. І. Оутс систематично вивчав теорію і практику формування місцевих бюджетів на засадах фіскального федералізму переважно у країнах з розвинутою економікою, наголошуючи

на доцільності наділення органів місцевого самоврядування широким спектром фінансових повноважень, що має автоматично (безумовно) приводити до підвищення якості суспільних послуг, раціоналізації міжрегіонального розподілу ресурсів на основі гіпотези Ч. М. Тібу (*Tiebout hypothesis*) і поліпшення відтворювальних пропорцій [20]. У серії незалежних та спільних досліджень У. Тіссен, М. Еллер, А. Аймі, Р. Ебель, С. Ялмаз, аналізуючи основні макропоказники розвинених та деяких емерджентних економік у 1970–1990 рр., дійшли висновку, що бюджетна децентралізація, зокрема у сфері здійснення видатків, суттєво прискорює темпи економічного зростання.

На базі аналізу трансформаційних економік у 1980–1990 рр. Р. М. Бірд та Ф. Вайянкур [29] переконливо довели, що провадження децентралізаційних процесів є лише передумовою, а не запорукою інтенсифікації їх розвитку. Контroversійні висновки щодо дії децентралізації на темпи економічного зростання за результатами емпіричних досліджень для аналогічного періоду отримали Дж. Уоллер та К. Філліпс, Х. Мартінес-Васкес та Р. МакНаб, П. Бодман [30–32]. Існує низка робіт, автори яких наголошують на негативному впливі відповідних процесів на темпи економічного зростання, що виявили Г. Давуді, Г. Зі [33], А. Родрігес-Поуз, Р. Ескурра [34], Т. Баскаран та Л. Фелд [1]. Цей результат не обов'язково свідчить про недоцільність забезпечення фінансової автономії місцевих бюджетів, а доводить, що будь-яка модель трансформацій має обмеження.

Первинне уявлення про специфіку побудови і функціонування бюджетних систем у країнах Європи можна сформулювати на основі аналізу динаміки частки видатків та доходів місцевих бюджетів у ВВП. Загальне оцінювання досягнутого рівня бюджетної децентралізації може бути здійснено винятково із застосуванням інструментарію аналізу інституційного середовища кожної національної системи публічних фінансів. Фінансові системи більшості країн з розвиненою економікою (*табл. 1*) впродовж 1998–2017 рр. характеризувалися відносною стабільністю масштабу перерозподілу ВВП через спектр місцевих бюджетів.

Для транзитивних економік характерна помітна волатильність у межах 4–5 в. п. за 20 років. Для скандинавських країн частка видатків локальних бюджетів стабільно перевищувала 20 % ВВП, причому в 2013–2017 рр. цей показник порівняно з 1998–2002 рр. зріс на 1,3 в. п.; частка бюджетних доходів у ВВП відповідно зросла на 1,4 в. п. Слід зазначити, що для країн Північної Європи характерна модель активної участі держави у забезпеченні економічної та соціальної стабільності, що знаходить відображення в особливій побудові їх бюджетних систем.

Для Італії, Польщі, Хорватії, Чехії, Великобританії, Угорщини та Франції зазначені індикатори впродовж всього періоду перевищували 10,0 %. Для Угорщини за п'ятирічкою спостерігалось суттєве звуження масштабу перерозподілу валового внутрішнього продукту через систему місцевих бюджетів на 5,1 в. п. за видатками і 4,0 в. п. за доходами у 2013–2017 рр. проти 1998–2002 рр.

**Частка видатків та доходів місцевих бюджетів
у ВВП країн Європи у 1998–2017 рр., %**

Регіон/країна	1998–2002		2003–2007		2008–2012		2013–2017		1998–2017	
	доходи	видатки	доходи	видатки	доходи	видатки	доходи	видатки	доходи	видатки
Країни Скандинавії	20,9	20,4	20,4	20,3	21,6	21,2	22,2	21,8	21,3	20,9
Фінляндія	17,8	17,6	19,0	18,5	22,1	21,6	23,0	22,5	20,5	20,0
Італія	14,0	13,6	15,0	14,3	15,4	15,2	14,5	14,6	14,7	14,5
Польща	13,0	12,5	13,2	13,1	14,2	13,5	13,2	13,1	13,4	13,0
Хорватія*	13,3	13,3	12,7	12,5	12,0	11,9	12,0	11,9	12,3	12,2
Чехія	10,8	10,7	12,4	12,2	12,2	11,9	11,0	11,6	11,6	11,6
Великобританія	10,3	9,9	11,6	11,4	12,7	12,3	10,4	10,2	11,2	11,0
Угорщина	12,2	11,9	12,5	12,1	11,3	11,2	7,1	7,9	10,8	10,8
Франція	9,6	9,7	10,6	10,4	11,6	11,3	11,5	11,4	10,8	10,7
Країни Балтії	8,1	9,2	9,1	8,9	10,5	10,2	9,0	9,1	9,2	9,3
Бенілюкс	8,7	8,7	8,8	8,8	9,2	9,0	8,6	8,6	8,8	8,8
Словенія	8,2	8,2	8,5	8,4	9,5	9,3	9,0	9,0	8,8	8,7
Австрія	8,5	8,5	8,0	8,0	8,4	8,2	8,4	8,4	8,3	8,2
Румунія	5,0	5,1	7,8	7,7	9,7	9,1	9,2	9,6	7,9	7,9
Німеччина	7,4	7,2	7,2	7,1	7,7	7,6	7,8	7,9	7,5	7,5
Ірландія	12,5	12,3	9,3	9,4	5,5	5,4	2,6	2,7	7,5	7,5
Болгарія	7,2	7,1	6,5	6,5	7,1	6,9	8,3	8,2	7,3	7,2
Іспанія	5,9	5,9	6,0	5,9	6,7	6,2	5,9	6,5	6,1	6,1
Словаччина	3,2	3,0	6,5	6,6	6,8	6,4	6,8	7,0	5,8	5,7
Греція	3,8	3,8	3,2	3,2	3,6	3,6	3,4	3,8	3,5	3,6

* з 2001 р.

Джерело: розраховано та складено автором за даними Eurostat [35].

Найнижчим рівнем перерозподілу ВВП для цієї вибірки країн характеризувалися Іспанія, Словаччина та Греція. Слід відзначити принципovu незіставність показника для Чехії і Словаччини. Якщо першу із зазначених країн можна віднести до групи із достатньо високим ступенем фіскальної автономії, то другу – до групи централізованих бюджетних систем. Найвідчутніше зниження показників за весь період характерне для Ірландії, тобто прослідковувалися централізаційні тенденції. Примітним є і факт, що в унітарній Ірландії та Німеччині в середньому за 1998–2017 рр. збіглися значення масштабу перерозподілу ВВП через дохідну та видаткову частини місцевих бюджетів, а в 2017 р. обидві країни характеризувалися практично однаковим показником модифікованого валового національного продукту для Ірландії та ВНП на душу населення для Німеччини. Однак для Німеччини бюджетний індикатор перерозподілу ВВП характеризувався низькою волатильністю (в межах 0,3–0,5 в. п. упродовж 20 років), очевидно внаслідок жорсткої інституційної визначеності у сфері публічних фінансів та багаторічних традицій ефективного місцевого самоврядування.

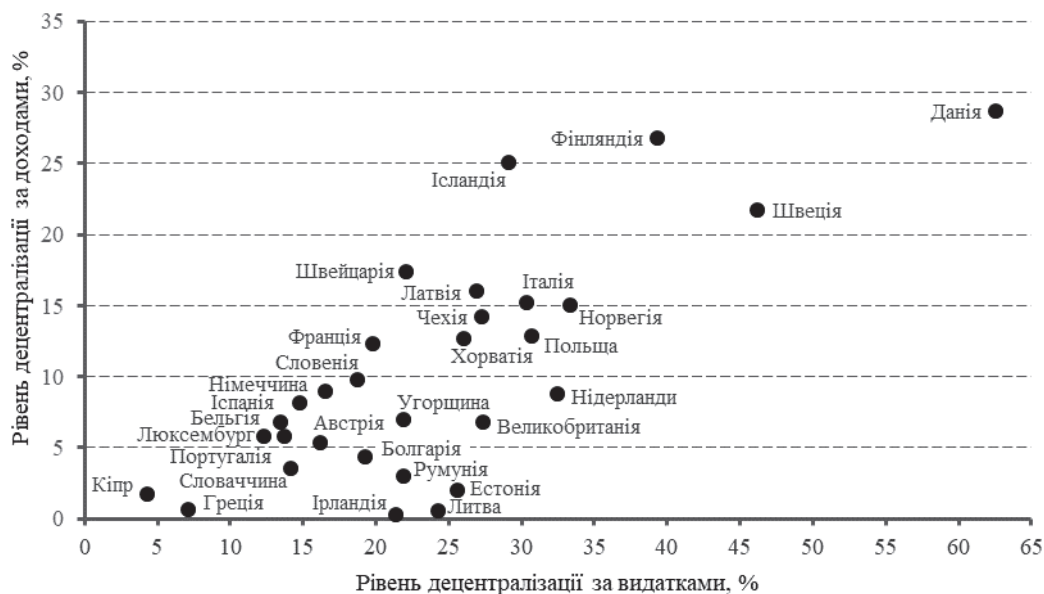
Значна частина аналізованого періоду для країн вибірки характеризувалася домінуванням в їх зовнішньоекономічній доктрині євроцентричних тенденцій, про що свідчили три хвилі розширення ЄС. Поглиблення економічної та політичної інтеграції неминуче потребує гармонізації норм законодавства держави-претендента на вступ відповідно до трендів наднаціональних інтеграційних об'єднань. Дослідники вказують на щільний зв'язок процесів децентралізації та глобалізації. П. Капланова, аналізуючи досвід Словаччини напередодні та після її приєднання до ЄС 1 травня 2004 р., визначає посилення фіскальної автономії адмінутворень як значущої та обов'язкової передумови інтеграції: гармонізація бюджетно-податкових норм і практик одночасно спрощує та каталізує євроцентризм [21].

До основних перешкод ефективному провадженню бюджетного федералізму в країнах Центральної та Східної Європи слід віднести систематичну реалізацію ризиків макроекономічної нестабільності, незрілість інфраструктури публічних фінансів, рудиментарність практик централізованого директивного планування, дублювання фінансових функцій різних рівнів влади тощо. Еволюція бюджетних відносин у країнах з емерджентними економіками відбувалася із стратегічним пріоритетом щодо раціонального розподілу адміністративно-політичних та фіскальних функцій між центральними та місцевими органами влади із врахуванням регіональної структури та міжнародної спеціалізації національної економіки. Фінансові ресурси місцевих бюджетів при цьому здебільшого спрямовуються на розвиток територіальної громади, охорону та відновлення довкілля, комунальні, захисні та соціальні, зокрема освітні та медичні, послуги.

Загальною характеристикою розвитку бюджетного федералізму в країнах Європи було стійке переважаання рівня децентралізації за видатками над відповідним показником за доходами. При зіставних пропорціях перерозподілу ВВП через видаткові та дохідні частини місцевих бюджетів, одержані останніми міжбюджетні трансферти сприяли фіскальному вирівнюванню й усуненню міжрегіональних диспропорцій, штучному збалансуванню системи. Середні рівні децентралізації бюджетних систем країн Європи зведено на *рис. 1*. Розмах варіації за видатковим індикатором становить 61,1 в. п., за дохідним – 28,8 в. п.

Відчутно низькі параметри бюджетної децентралізації, притаманні Кіпру та Мальті, можуть бути раціонально пояснені специфікою адміністративно-територіального устрою. Помірні значення фіскальної автономії зафіксовано і в Греції (середня децентралізація за доходами на рівні 0,7 % та 7,1 % – за видатками), що пояснюється переважно природно-географічними умовами та сецесійними ризиками. У цій країні навіть впроваджено модель безпосереднього фінансового забезпечення державою місцевих самоврядних органів на основі механізму *Central Autonomous Resources* з метою підтримки довгострокової стійкості локальних фінансів, що є елементом програми макропруденційного

стратегічного управління. Загалом, у 1998–2017 рр. для більшості країн вибірки характерна висока фіскальна децентралізація: понад 10 % за видатками та 5 % за доходами.

Рис. 1. Бюджетна децентралізація за доходами та видатками в країнах Європи у 1998–2017 рр., %

Джерело: розраховано та побудовано авторами за даними Eurostat [35].

Найвищі ступені децентралізації притаманні для Фінляндії та країн Скандинавії, чії моделі фіскального простору ще з середини ХХ ст. асоціюються із соціально-ринковою економікою, стійкими та високими темпами розвитку, належним рівнем життя населення. Значний масштаб перерозподілу ВВП через систему публічних фінансів, зокрема її потужний і ситуативно-адаптивний локальний сегмент, підкріплено у цій групі країн високим рівнем якості відповідного інституційного супроводу, що дає змогу збалансувати індивідуальні та публічні інтереси.

Середній рівень бюджетної децентралізації за видатками впродовж аналізованого відрізка часу в країнах Європи становив 23,2%. Максимально наближені до нього національні індикатори зафіксовано у країнах із відчутно різними параметрами економічного розвитку та незіставними інституційними традиціями фіскальної автономії. Серед зазначеної групи високим рівнем громадського добробуту виділяються Великобританія (відхилення +4,1 в. п.), а також Швейцарія (-1,2 в. п.) і Франція (-3,4 в. п.). Іншу групу складають деякі постсоціалістичні країни, зокрема Болгарія (-3,9 в. п.), Хорватія (+2,8 в. п.), Угорщина (-1,4 в. п.), а також Румунія (-1,3 в. п.) та країни Балтії (у середньому +2,3 в. п.), що досягли помітного результату шляхом стратегічних поступальних перетворень у фіскальній сфері. Середній рівень децентралізації за доходами місцевих бюджетів – 9,9%. Максимально наближені до цього індикатори зафіксовано в Німеччині (відхилення -0,9 в. п.), Нідерландах (-1,1 в. п.) та Словенії (-0,2 в. п.).

Оскільки податкові надходження становлять найважливішу частину доходів місцевих бюджетів у переважній більшості країн, рівень податкової автономії адміністративно-територіальних утворень потребує спеціального вивчення. За результатами емпіричних досліджень, чутливість громадськості до застосування відповідних фіскальних інструментів є надзвичайно високою: неадекватний поточний склад та стратегія реформування податкової системи в контексті гармонізації партикулярного економічного законодавства із нормами наднаціональних об'єднань може одночасно дестабілізувати як публічні, так і приватні фінанси. Для податків характерна універсальність, а завдання удосконалення фіскального простору полягає у планомірному підвищенні довіри громадськості до фінансової політики держави, консенсусному сприйнятті чинних ставок та методик оцінювання баз оподаткування.

Податкові системи країн Європи мають специфіку. Впродовж 1998–2017 рр. в окремих державах надходження від сплати ПДВ частково зараховувалися до місцевих бюджетів: у Німеччині – 0,1 % ВВП, Іспанії – 0,5 % ВВП, Італії – 0,4 % ВВП, Португалії – 0,3 % ВВП, а у Чехії, починаючи з 2001 р., – 1,9 % ВВП. Ця практика малопоширена, що доводить доцільність закріплення цього податку – через особливості адміністрування – за рівнем центрального бюджету. Надходження від сплати податків на споживання впродовж аналізованого періоду включалися до доходів місцевих бюджетів практично всіх країн Європи, крім Нідерландів та Швеції. За дослідженням Г. Карраса та Д. Фурсері, впродовж 1965–2003 рр. ця група податків була визначальною для фінансових систем Австрії, Греції, Ісландії, Ірландії, Португалії та Іспанії [8]. На початку XXI ст. її фіскальний потенціал скоротився, статистично значимими податки на споживання залишилися для місцевих бюджетів Чехії та Угорщини (по 1,7 % ВВП кожної країни відповідно), Франції (1,4 % ВВП), Італії (1,2 % ВВП), Польщі (0,9 % ВВП) та Іспанії (0,8 % ВВП) [36].

Стабільно високу значимість у контексті формування надходжень місцевих бюджетів європейських країн становили дві групи фіскальних інструментів: податки на виробництво та імпорт товарів і послуг; податки на дохід та багатство, зокрема майнові. Середнє значення частки першої із зазначених груп у ВВП країн Європи становило 1 %. При цьому найбільші значення цього показника характерні для Франції (4,1 % ВВП), Італії (4,3 %) та Ісландії (1,9 % ВВП). Частка майнових податків, закріплених за місцевими бюджетами, у ВВП є низьковолатильною, що відображено у серії досліджень [7; 8]. Група податків на дохід та багатство стійко зберігає високу частку у ВВП, особливо це характерно для країн Північної Європи, зокрема 9,6 % для Фінляндії, 12 % для Данії, 13,6 % для Швеції. Натомість для Мальти, Кіпру, Греції ваговий індикатор відповідної групи прямує до нуля, що інтегрується до концепції побудови їх фіскального простору.

Р. Масгрейв констатував, що локальні владні органи повинні володіти повноваженнями із оподаткування найімобільніших баз, що має оптимізувати трансакційні витрати на їх адміністрування. Майнове оподаткування становить центральну науково-практичну проблематику в контексті формування дохідної частини місцевих бюджетів. Закріплення вказаної групи саме за локальними бюджетами є раціональним та виправданим через просторову визначеність та імобільність бази. При цьому перелік категорій майна специфікується залежно від країни; типовими групами оподаткованої власності є земельні ділянки, в т. ч. використовувані для агропромислового виробництва, житлове та нежитлове нерухоме майно, зокрема об'єкти туристично-рекреаційного призначення тощо. Базою оподаткування у різних системах є не лише ринкова вартість нерухомого майна, а й інші його параметри. Податки на майно та споживання, за результатами численних досліджень, є достатньо стійкими до циклічних коливань [7; 8; 16; 29].

Фінансовий базис функціонування системи місцевих бюджетів може бути суттєво зміцнений шляхом трансформації підходу до детермінації бази майнового оподаткування. Зазвичай площа об'єкта нерухомого майна помірно корелює з його вартістю, принципове ж значення зберігає економічна зональність та призначення відповідного майна. Диференціація ставок оподаткування від 0,1 до майже 3 % вартості об'єкта оподаткування свідчить також про наявність національних інституційних традицій формування та виконання місцевих бюджетів. Методологія визначення бази майнового оподаткування суттєво відрізняється у країнах з розвинутою і трансформаційною економіками. Якщо для першої категорії детермінація бази здійснюється переважно на основі ринкової (у Данії) чи кадастрової вартості майна (в Італії та Франції), то для другої – або вартості, або площі об'єкта (наприклад, для Польщі). Особливого значення набуває проблема актуалізації баз оподаткування. Навіть для країн з розвинутою економікою характерними є певні лаги оновлення інформації стосовно вартості об'єктів власності, а це прямо впливає на зниження фіскальної ефективності майнового оподаткування в контексті формування дохідної частини місцевих бюджетів. Встановлення диференційованих ставок залежно від способу використання майна є виправданим економічно, проте за недосконалості процедур державного фінансового аудиту і моніторингу породжує ризик недоотримання місцевими бюджетами податкових надходжень.

Визначальними характеристиками системи місцевих бюджетів у країнах Європи є рівень залучення мешканців територіальних громад до процесів їх обговорення, формування і виконання, а також відповідність обсягу і спектру надаваних публічними установами послуг динамічній структурі громадських запитів і потреб. Спосіб алокації публічних фінансів визначає рівень довіри платників податків до проваджуваної як у державі загалом, так і в її конкретному регіоні фіскальної

політики, породжуючи феномен податкової конкуренції між різними юрисдикціями і раціоналізуючи рух ресурсів. Серед типових механізмів забезпечення громадського контролю й транспарентності локальних фінансів у країнах з розвиненими і трансформаційними економіками широко застосовуваним є партисипативне бюджетування: бюджети участі формуються з початку 1990-х у Великобританії, Франції, Німеччині, Італії, а із розширенням фіскальної автономії і в країнах Центральної та Східної Європи, зокрема Польщі, Чехії, Словаччині, Хорватії тощо. Існує декілька альтернативних стандартних моделей партисипативного бюджетування, зокрема «Порту-Алегрі, адаптована для Європи», «Консультацій з публічних фінансів», «Наближеності участі» тощо.

За визначенням ООН, партисипативний бюджет або бюджет участі є спеціальним механізмом, завдяки якому мешканці адміністративної одиниці безпосередньо вирішують або суттєво впливають на процес прийняття рішень щодо способу використання фінансових ресурсів відповідного територіального утворення [36]. За даними авторського колективу під керівництвом І. Сінтомера, лише з 1993 по 2008 рр. кількість партисипативних бюджетів в Європі зросла більш ніж у 100 разів, а за останні 5 років аналізованого періоду – подвоїлась [37].

Для Східної та Центральної Європи запровадження партисипативного бюджетування на рівні муніципалітетів характеризувалося недостатньою обізнаністю мешканців щодо їх реальної спроможності впливати на розподіл місцевих фінансів. Наприклад, у 2015 р. у м. Пазин (Хорватія) тільки 6,8 % мешканців брали участь у публічному обговоренні регіональних фінансових проектів, приймаючи відповідні рішення, внаслідок чого бюджет участі склав лише 0,4 % муніципального бюджету. В інших хорватських регіонах частка бюджету участі коливалася приблизно в тих самих межах, хоча спостерігалися й поодинокі випадки, коли частка партисипативного бюджету становила 7,5 % бюджету м. Рієка. У Польщі для муніципалітетів характерна неоднозначна динаміка широти охоплення мешканців механізмом партисипативного бюджетування та масштабу перерозподілу ресурсів через нього. Бюджети участі діють у 80 % польських міст з населенням понад 300 тис. осіб, 60 % міст з населенням понад 100 тис. осіб, але лише в 0,2–0,3 % малих населених пунктів. Попри розвиток вказаного механізму, масштаб реального залучення громадян не перевищує 25 %. Так, у м. Гданську в 2015 р. порівняно з 2014 р. частка мешканців, що взяли участь у публічному обговоренні бюджету участі, скоротилася на 3,5 в. п. з 13,6 % до 10,1 %, а частка цього бюджету у загальноміському зросла лише на 0,1 в. п. до 0,4 %. Для деяких інших територіальних громад зміни мали яскравіше виражений характер, наприклад, за аналогічний період охоплення процесом партисипативного бюджетування зросло з 7 % до 15,5 % мешканців м. Сопота і з 6,5 % до 24,1 % жителів м. Семяновіце-Шльонські, а частки бюджетів участі збільшилися відповідно з 0,2 % до 0,7 та з 1,4 до 2,2 %. Подібні тенденції характерні для словацьких

міст, зокрема Банської Бистриці, Братислави та Ружомберока, де розширення суспільного бюджетування в 2011–2014 рр. відбувалося із поглибленням використання сучасних медіа, зокрема онлайн-сервісів, що розширило охоплення респондентів. Наприклад, із імплементацією практики інтернет-голосування частка мешканців м. Братислави, що беруть участь в обговоренні та ухваленні партисипативних проєктів, зросла з 0,5 % до 5,3 %. Проте частка бюджету участі у муніципальному залишалася невисокою, не перевищуючи 0,3 % [4]. Для зазначеної групи країн експертами зафіксовано підвищення якості проєктної документації, зокрема інноваційного спрямування, запропонованої для публічного обговорення та схвалення. Формування бюджетів участі пов'язане також зі зміною структури видатків органів місцевого самоврядування.

Реалізація бюджетної політики у сфері видатків на місцевому рівні корелює зі способом надання послуг населенню. Досвід свідчить про наявність декількох стандартних способів пропонування соціальних послуг:

- безпосередньо органами місцевої влади, що дає змогу забезпечувати належне співвідношення якості і вартості;
- унітарними та корпоративними комунальними підприємствами, які функціонують відповідно до регіональної стратегії фінансово-економічного розвитку, проте наділені певною управлінською автономією;
- на основі механізму публічно-приватного партнерства;
- шляхом делегування на контрактній основі частини функцій приватним підприємствам та неприбутковим організаціям за умови збереження місцевими органами влади можливості щодо контролю за дотриманням виробниками послуг стандартів з якості.

Якщо перші два способи домінують переважно для країн Східної та Центральної Європи, то у державах з потужними традиціями фіскальної децентралізації застосовуються усі чотири форми, а обрання конкретного способу визначається за критерієм раціональності. Наприклад, в Італії, Австрії та Німеччині частка приватного капіталу у сфері надання соціальних послуг на засадах публічно-приватного партнерства або спільного володіння підприємством-виробником становить 30–40 % та має помірну тенденцію до зростання [28].

На місцевому рівні почали впроваджуватися фіскальні практики, які раніше були успішно апробовані в національних масштабах, у т. ч.: загальне управління якістю (*total quality management*), бюджетування з нульовою базою (*zero-based budgeting*), програмно-цільовий метод (*performance-based budgeting*) [2; 4; 9]. Однак брак досвіду цільового бюджетування на рівні адміністративних одиниць, відчутна нестача власних фінансових ресурсів територіальних громад та їх залежність від трансфертів із державного бюджету, рудименти фіскального централізму тощо сповільнює процеси імплементації фінансових інновацій.

За результатами спільного польсько-американського дослідження І. Диновської та С. Креоли, виконаного у Вармінсько-Мазурському воєводстві (Польща) у 2015–2017 рр., переважна більшість територіальних громад загалом схвально ставиться до запровадження програмно-цільового бюджетування на рівні муніципалітетів за умов: належного інформаційного забезпечення; імплементації дієвих контрольних процедур; покращання якості середньо- та довгострокового фіскального прогнозування і планування; посилення бюджетної транспарентності; ущільнення комунікації органів місцевого самоврядування та громадськості в процесі прийняття стратегічних рішень. Автори наголошують, що пропонується методика має розглядатися виключно як комплементарна, а не альтернативна стосовно традиційних практик бюджетування [2]. Ця ж теза культивується й іншими авторами зі Східної та Центральної Європи [5]. Раніше до подібних висновків дійшли Ф. ван Ніспен та Й. Поссет, що зіставили досвід провадження бюджетних реформ у трьох європейських країнах з диферентним рівнем економічного розвитку: Фінляндії, Нідерландах та Іспанії [38]. З'ясовано, що хоча нормативне забезпечення програмно-цільового бюджетування у Фінляндії та Іспанії впроваджено одночасно та раніше, ніж у Нідерландах, через загальну неміцність іспанських публічних фінансів індикатори бюджетної результативності у цій країні практично не поліпшилися.

О. Йонсен, проаналізувавши досвід Норвегії щодо особливостей застосування програмно-цільового методу на рівні місцевих бюджетів, дійшов висновку, що лише 22 % цільових програм, прийнятих муніципалітетами, були повністю виконані, а їх результати належним чином оцінені і враховані у подальшій прогностично-плановій діяльності, близько 40 % програм призвели до раціональної алокації ресурсів, але не досягли поставленої цілі повною мірою, тоді як 43 % бюджетних ініціатив навіть не знайшли документального оформлення [6].

У дослідженні для країн ОЕСР згруповано основні сучасні проблеми програмно-цільового методу, окреслено перспективи його імплементації на рівні адміністративних утворень. До важливих проблем, вирішення яких здатне суттєво посилити ефективність бюджетної політики, віднесено:

- відсутність або низька ефективність механізму аудиту виконання цільових програм на локальному рівні (Чехія, Іспанія);
- недосконалість процедур контролю досягнення програмних цілей (Угорщина, Ірландія);
- недостатня якість механізмів верифікації фінансової інформації (Італія, Швейцарія, Чехія);
- відсутність контролю логіки побудови моделей виконання програми (Угорщина, Іспанія);
- недостатньо критичний підхід до перегляду програм (Бельгія, Ірландія) [3].

Попри відмінності у рівнях економічного розвитку, європейські країни характеризуються спільністю проблем щодо побудови ефективної моделі формування місцевих бюджетів, які можуть бути вирішені шляхом трансформації підходів до фіскального планування.

У зарубіжній практиці фінансові інновації поєднуються з концептуальним переглядом підходів до проектування видатків. Р. Барро [39–40] та Х. Сала-і-Мартін [40] наголошують на необхідності поділу бюджетних видатків на продуктивні та непродуктивні, залежно від їх впливу на загальний характер та динаміку суспільного виробництва. Цій проблематиці присвячено і праці вітчизняних науковців, які пропонують включати до продуктивних (відповідно до досвіду країн з розвиненими і трансформаційними економіками) видатки бюджету, зокрема місцевого, на освіту, науку, охорону громадського здоров'я, духовний і фізичний розвиток, транспортну та інформаційну інфраструктуру [12; 16].

Висновки. Систематизація й використання досвіду європейських країн щодо формування місцевих бюджетів із врахуванням вітчизняної специфіки фіскального простору може забезпечити підвищення рівня бюджетної результативності. Децентралізація бюджетних повноважень у поєднанні з раціональними інституційними обмеженнями сприяла зростанню якості надаваних мешканцям територіальних громад суспільних послуг, впливаючи на рівень добробуту. Виявлено тенденцію переважання децентралізації за видатками над відповідним індикатором за доходами. У структурі доходів місцевих бюджетів європейських країн переважали податкові надходження.

Доцільність закріплення фіскальних інструментів за місцевими бюджетами визначається комплексом факторів: мобільністю і прозорістю для органів місцевого самоврядування бази оподаткування; адміністративним устроєм та регіональною структурою економіки; просторовою локацією та масштабами ділової активності підприємств; процесами урбанізації; мобільністю населення, зокрема в контексті глобалізації; потребою забезпечення податкової конкурентоспроможності адміністративно-територіальних одиниць. Удосконалення алгоритму формування місцевих бюджетів можливе на основі імплементації перспективного планування і прогнозування.

У зарубіжній практиці розробка проекту місцевого бюджету здійснюється з урахуванням орієнтації видатків на результат та посилення їх продуктивної складової, ущільнення зв'язку оперативного та перспективного планування. Пріоритетом відповідної політики зарубіжних країн є забезпечення стійкості бюджетної системи в межах фаз економічного циклу, тому доцільними видаються зміни управління соціальною сферою та підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Бюджетна політика у сфері видатків характеризувалася запровадженням низки інноваційних методик: участі територіальної громади, приватно-публічного партнерства, загального управління якістю, бюджетування з нульовою базою, програмно-цільового методу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Baskaran, T., & Feld, L. P. (2013). Fiscal Decentralization and Economic Growth in the OECD Countries: Is There a Relationship? *Public Finance Review*, 41, 421-445.
2. Dynowska, J., & Cereola, S. J. (2018). Expectations Related to the Implementation of Performance Budget in Municipalities. *Olsztyn Economic Journal*, 13 (4), 475-486.
3. Downes, R., Moretti, D., & Nicol, S. (2017). Budgeting and performance in the European Union. *OECD Journal on Budgeting*, 17 (1), 1-60.
4. Džinić, J., Svidroňová, M. M., & Markowska-Bzducha, E. (2016). Participatory budgeting: a comparative study of Croatia, Poland and Slovakia. *The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, 9 (1), 31-56.
5. Emerling, I., & Wojcik-Jurkiewicz, M. (2018). The Risk Associated with the Replacement of Traditional Budget with Performance Budgeting in the Public Finance Sector Management. *Ekonomicko-manazerske spektrum*, 12 (1), 55-63.
6. Johnsen, Å. (2016). Strategic planning and management in local government in Norway: status after three decades. *Scandinavian Political Studies*, 39 (4), 333-365.
7. Kaplanova, P. (2016). Public goods as factors of a local economic development in Slovakia. *Administrative Management Public*, 26, 6-24.
8. Karras, G., & Furceri, D. (2015). Taxes and growth in Europe. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 7(2), 181-204.
9. Wollmann, H., Koprić, I., & Marcou, G. (Eds.). (2016). Public and social services in Europe: From public and municipal to private sector provision. Springer.
10. Kopańska, A. (2016). The expenditure decentralization—measurement and effects on spending behaviours of Local Governments—analysis for Poland. In The 24th NISPAcee Annual Conference.
11. Дем'янишин В., Лободіна З. Концептуальні засади бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. № 1. С. 77-88.
12. Лисяк Л. В. Бюджетна політика як інструмент забезпечення фінансової безпеки України. *Modern economics*. 2018. № 9. С. 53-59.
13. Луніна І. О. Бюджетна децентралізація в Україні у контексті європейських тенденцій. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. № 2. С. 155-171.
14. Чугунов І. Я., Павелко А. В., Канєва Т. В. та ін. Державне фінансове регулювання економічних перетворень: монографія; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2015. 376 с.
15. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія; за заг. ред. І. Я. Чугунова. Київ: Глобус-Пресс, 2018. 350 с.
16. Buchanan, J. M., & Musgrave, R. A. (1999). Public finance and public choice: two contrasting visions of the State. Mit Press.
17. Buchanan, J. M., & Tullock, G. (1962). The calculus of consent (Vol. 3). Ann Arbor: University of Michigan Press.
18. Musgrave, R. A. (1959). Theory of public finance: a study in public economy.
19. Peacock, A. T. (1954). Income redistribution and social policy. Cape.
20. Oates, W. E. (1999). An Essay on Fiscal Federalism. *Journal of Economic Literature*, 37 (3), 1120-1149.
21. Tiebout, C. M. (1956). A pure theory of local expenditures. *Journal of political economy*, 64 (5), 416-424.
22. Swan, T. W. (1956). Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*, 32, 344-361.
23. Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth, *Quarterly Journal of Economics*, 70, 65-94.
24. Thießen, U. (2003). Fiscal Decentralization and Economic Growth in High Income OECD Countries. *Fiscal Studies*, 24, 237-274.

25. Eller, M. (2004). The Determinants of Fiscal Decentralization and its Determinants on Economic Growth: Empirical Evidence from a Panel of OECD Countries, Diploma Thesis.
26. Iimi, A. (2005). Decentralization and Economic Growth Revisited: An Empirical Note. *Journal of Urban Economics*, 57, 449-461.
27. Ebel, R. D., & Yilmaz, S. (2002). On the Measurement and Impact of Fiscal Decentralization, Unpublished Manuscript, World Bank, Washington.
28. Yilmaz, S. (2000). The Impact of Fiscal Decentralization on Macroeconomic Performance, in: National Tax Association (ed.), Proceedings of the 92nd Annual Conference on Taxation 1999, Washington, D. C., 251-260.
29. Bird, R. M., & Vaillancourt, F. (Eds.). (2008). Fiscal decentralization in developing countries. *Cambridge University Press*.
30. Woller, G. M., & Phillips, K. (1998). Fiscal Decentralization and LDC Economic Growth: An Empirical Investigation, *Journal of Development Studies*, 34, 139-48.
31. Martinez-Vazquez, J., & McNab, R. M. (2006). Fiscal Decentralization, Macrostability, and Growth, Hacienda Pública Española. *Revista de Economía Pública*, 179, 25-49.
32. Bodman, P. (2011). Fiscal Decentralization and Economic Growth in the OECD. *Applied Economics*, 43, 3021-3035.
33. Davoodi, H., & Zou, H. (1998). Fiscal Decentralization and Economic Growth: A Cross-Country Study. *Journal of Urban Economics*, 43, 244-257.
34. Rodriguez-Pose, A., & Ezcurra, R. (2010). Is Fiscal Decentralization Harmful for Economic Growth? Evidence from the OECD countries. *Journal of Economic Geography*, 1-25.
35. European Commission. URL: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do>.
36. UN-HABITAT. 2004. 72 Frequently Asked Questions about Participatory Budgeting Quito: AH Editorial.
37. Sintomer, Y., Herzberg, C., & Röcke, A. (2008). Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32 (1), 164-178.
38. Van Nispen, F., & Posseth, J. (2009). Performance Informed Budgeting in Europe: The Ends Justify the Means, Don't They? Robert Schuman Centre for Advanced Studies.
39. Barro, R. J. (1997). Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study. MIT Press Books, The MIT Press, the 1st edition. (Vol. 1).
40. Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (2003). Economic growth (2nd ed.). Massachusetts: MIT Press.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2019.

Kanieva T., Drepin A., European experience of the local budgets formation.

Background. In the context of improving the domestic fiscal system, it is expedient to systematize, analyze and adapt foreign experience to improve the efficiency of local budgets and provide economic growth on this basis. The processes of decentralization in view of its many years of experience in implementing it deserve attention, in particular the quality of institutional support for resource-sharing processes, which affects the result of social production.

The **aim** of the article is to systematize approaches to the formation of local budgets in European countries, taking into account the peculiarities of socio-economic development and the configuration of the model of inter-budgetary relations.

Materials and methods. Theoretical and methodological basis of work is the scientific works on selected topics. Its character has necessitated application of specific and general scientific methods, in particular: a system approach, comparative and statistical analysis, synthesis, generalization and systematization, scientific abstractions.

Results. The experience of forming local budgets in the countries of Europe with developed and transformational economies has been systematized and generalized. The state of decentralization of its budgetary systems by expenditures and incomes is investigated in view of the achieved level of economic development. The role of innovative financial practices, in particular, the formation of budgets of participation and the program-target method at the level of administrative-territorial units has been characterized.

Conclusion. *The systematization and use of foreign experience in the formation of local budgets, taking into account national specifics, ensures its effectiveness. Fiscal decentralization with rational constraints contributes to the growth of the quality of public services. In Europe, the development of the local budget project is carried out with the orientation of the costs for the result and the strengthening of its productive component, the consolidation of the connection of operational and long-term planning. Budget policy is characterized by innovative methods: private-public partnership, participation of the territorial community, general quality management, budgeting with zero bases, program-target method.*

Keywords: local budgets, budget decentralization, tax revenues, budget planning methods, participation budget.

REFERENCES

1. Baskaran, T., & Feld, L. P. (2013). Fiscal Decentralization and Economic Growth in the OECD Countries: Is There a Relationship? *Public Finance Review*, 41, 421-445 [in English].
2. Dynowska, J., & Cereola, S. J. (2018). Expectations Related to the Implementation of Performance Budget in Municipalities. *Olsztyn Economic Journal*, 13 (4), 475-486 [in English].
3. Downes, R., Moretti, D., & Nicol, S. (2017). Budgeting and performance in the European Union. *OECD Journal on Budgeting*, 17 (1), 1-60 [in English].
4. Džinić, J., Svidroňová, M. M., & Markowska-Bzducha, E. (2016). Participatory budgeting: a comparative study of Croatia, Poland and Slovakia. *The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*, 9 (1), 31-56 [in English].
5. Emerling, I., & Wojcik-Jurkiewicz, M. (2018). The Risk Associated with the Replacement of Traditional Budget with Performance Budgeting in the Public Finance Sector Management. *Ekonomicko-manazerske spektrum*, 12 (1), 55-63 [in English].
6. Johnsen, Å. (2016). Strategic planning and management in local government in Norway: status after three decades. *Scandinavian Political Studies*, 39 (4), 333-365 [in English].
7. Kaplanova, P. (2016). Public goods as factors of a local economic development in Slovakia. *Administratie si Management Public*, 26, 6-24 [in English].
8. Karras, G., & Furceri, D. (2015). Taxes and growth in Europe. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 7(2), 181-204 [in English].
9. Wollmann, H., Koprić, I., & Marcou, G. (Eds.). (2016). Public and social services in Europe: From public and municipal to private sector provision. Springer [in English].
10. Kopańska, A. (2016). The expenditure decentralization—measurement and effects on spending behaviours of Local Governments—analysis for Poland. In The 24th NISPAcee Annual Conference [in English].
11. Dem'janyshyn, V., & Lobodina, Z. (2017) Konceptual'ni zasady bjudzhetnogo mehanizmu social'no-ekonomichnogo rozvytku derzhavy [Conceptual basis of the budget mechanism of socio-economic development of the state]. *Visnyk Ternopil's'kogo nacional'nogo ekonomichnogo universytetu – Bulletin of the Ternopil National Economic University*, 1, 77-88 [in Ukrainian].
12. Lysjak, L. V. (2018). Bjudzhetna polityka jak instrument zabezpechennja finansovoi' bezpeky Ukrainy [Budget policy as an instrument of financial security of Ukraine]. *Modern economics – Modern economics*, 9, 53-59 [in Ukrainian].
13. Lunina, I. O. (2016). Bjudzhetna decentralizacija v Ukraini u konteksti jevropejs'kyh tendencij [Budget decentralization in Ukraine in the context of European trends]. *Zbirnyk naukovykh prac' Nacional'nogo universytetu derzhavnoi' podatkovoi' sluzhby Ukrainy – Collection of scientific works of the National University of State Tax Service of Ukraine*, 2, 155-171 [in Ukrainian].
14. Chugunov, I. Ja., Pavelko, A. V., Kanjeva, T. V. et al. (2015). *Derzhavne finansove reguljuvannja ekonomichnyh peretvoren'* [State financial regulation of economic transformations]. A. A. Mazaraki (Ed.). Kyi'v: Kyi'vs'kyj nacional'nyj torgovel'no-ekonomichnyj universytet [in Ukrainian].

15. Bjudzhetno-podatкова polityka u systemi reguljuvannja ekonomiky [Budget and tax policy in the system of regulation of the economy]. (2018). I. Ja. Chugunov (Ed.). Kyi'v: Globus-Press [in Ukrainian].
16. Buchanan, J. M., & Musgrave, R. A. (1999). Public finance and public choice: two contrasting visions of the State. Mit Press [in English].
17. Buchanan, J. M., & Tullock, G. (1962). The calculus of consent (Vol. 3). Ann Arbor: *University of Michigan Press* [in English].
18. Musgrave, R. A. (1959). Theory of public finance: a study in public economy [in English].
19. Peacock, A. T. (1954). Income redistribution and social policy. Cape [in English].
20. Oates, W. E. (1999). An Essay on Fiscal Federalism. *Journal of Economic Literature*, 37 (3), 1120-1149 [in English].
21. Tiebout, C. M. (1956). A pure theory of local expenditures. *Journal of political economy*, 64 (5), 416-424 [in English].
22. Swan, T. W. (1956). Economic Growth and Capital Accumulation. *Economic Record*, 32, 344-361 [in English].
23. Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth, *Quarterly Journal of Economics*, 70, 65-94 [in English].
24. Thießen, U. (2003). Fiscal Decentralization and Economic Growth in High Income OECD Countries. *Fiscal Studies*, 24, 237-274 [in English].
25. Eller, M. (2004). The Determinants of Fiscal Decentralization and its Determinants on Economic Growth: Empirical Evidence from a Panel of OECD Countries, Diploma Thesis [in English].
26. Iimi, A. (2005). Decentralization and Economic Growth Revisited: An Empirical Note. *Journal of Urban Economics*, 57, 449-461 [in English].
27. Ebel, R. D., & Yilmaz, S. (2002). On the Measurement and Impact of Fiscal Decentralization, Unpublished Manuscript, World Bank, Washington.
28. Yilmaz, S. (2000). The Impact of Fiscal Decentralization on Macroeconomic Performance, in: National Tax Association (ed.), Proceedings of the 92nd Annual Conference on Taxation 1999, Washington, D. C., 251-260 [in English].
29. Bird, R. M., & Vaillancourt, F. (Eds.). (2008). Fiscal decentralization in developing countries. *Cambridge University Press* [in English].
30. Woller, G. M., & Phillips, K. (1998). Fiscal Decentralization and LDC Economic Growth: An Empirical Investigation, *Journal of Development Studies*, 34, 139-48 [in English].
31. Martinez-Vazquez, J., & McNab, R. M. (2006). Fiscal Decentralization, Macrostability, and Growth, Hacienda Pública Española. *Revista de Economía Pública*, 179, 25-49 [in English].
32. Bodman, P. (2011). Fiscal Decentralization and Economic Growth in the OECD. *Applied Economics*, 43, 3021-3035 [in English].
33. Davoodi, H., & Zou, H. (1998). Fiscal Decentralization and Economic Growth: A Cross-Country Study. *Journal of Urban Economics*, 43, 244-257 [in English].
34. Rodriguez-Pose, A., & Ezcurra, R. (2010). Is Fiscal Decentralization Harmful for Economic Growth? Evidence from the OECD countries. *Journal of Economic Geography*, 1-25 [in English].
35. European Commission. Retrieved from <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do> [in English].
36. UN-HABITAT. 2004. 72 Frequently Asked Questions about Participatory Budgeting Quito: AH Editorial [in English].
37. Sintomer, Y., Herzberg, C., & Röcke, A. (2008). Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32 (1), 164-178 [in English].
38. Van Nispen, F., & Posseth, J. (2009). Performance Informed Budgeting in Europe: The Ends Justify the Means, Don't They? Robert Schuman Centre for Advanced Studies [in English].
39. Barro, R. J. (1997). Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study. MIT Press Books. The MIT Press, the 1st ed. (Vol. 1) [in English].
40. Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (2003). Economic growth (2nd ed.). Massachusetts: MIT Press [in English].